УДК 711.5:631.1.016

В.С. ДІЄСПЕРОВ, доктор економічних наук

Національний науковий центр

«Інститут аграрної економіки»

Тенденції розвитку сільських домогосподарств

Постановка проблеми. Особливості розвитку українського села й діяльності його населення визначають важливу соціально-економічну роль сільських домогосподарств. І надалі частка їхньої продукції, трудових затрат і доходів від них місцевого населення залишатимуться значними. Однак організація виробництва, його структура, реалізація продукції в ринкових умовах виявляються нераціональними, через що ефективність діяльності низька.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сільських домогосподарств обмежені тим, що вони не ведуть ніякої звітності. В публікованих матеріалах за даними вибіркових спостережень відсутня інформація для визначення ефективності виробництва продуктів господарств населення. Публікацій із питань організації та результатів діяльності конкретних домогосподарств останніми роками не виявлено. Дослідження господарств сільського населення були виконані в ННЦ „Інститут аграрної економіки” в 2000 році й викладені в двох книгах. Аналогічні дослідження слід організувати стосовно нинішньої ситуації в різних регіонах і окремих селах [1-8].

Мета статті – глибше проаналізувати стан виробництва різних продуктів, виявити можливості вдосконалення діяльності господарств сільського населення.

Виклад основних результатів дослідження. Організація господарського життя на сільських територіях у кожній країні здійснюється з урахуванням ресурсів, історичного досвіду та менталітету місцевого населення. Під впливом багатьох чинників складаються національні, специфічні, відмінні одна від одної економічно-соціальні системи господарювання. Особливість України в тому, що тут еволюційний розвиток села двічі насильно переривався державним втручанням, причому з протилежними спрямуваннями. Селянство було змушене пристосовуватися до нової політики, втрачаючи при цьому землю, роботу і соціальний захист. У такому пристосованому стані із невизначеним майбутнім селяни перебувають донині.

Ще не така віддалена в часі колгоспно-радгоспна система мала не тільки політичне підґрунтя. Українське село здавен складалося так, що основне хліборобство зі значними масивами угідь виносилося за межі населених пунктів, а в самому селі із досить щільно розміщеними садибами залишалося те, що вимагало ретельного догляду й повсякденної праці всієї сім’ї – худоба, городи, садки, несільськогосподарські заняття тощо. Внаслідок суцільної колективізації позасільські рільні землі, сіножаті, пасовища віді-

© В.С. Дієсперов, 2015

йшли в громадське чи державне господарювання. Колгоспникам залишили по 50-60 соток на сім'ю, радгоспним робітникам – по 25 соток переважно на територіях сільських садиб. Люди зуміли так інтенсифікувати свої підсобні господарства, що спромоглися виживати в основному з них з додачею незначної платні від роботи в колгоспі чи радгоспі. Цьому сприяло те, що колгоспники, крім тваринників, не мали постійної роботи в громадському виробництві, були зобов'язані тільки виробити мінімум трудоднів і мали час для особистого господарювання. Поступово становище сільськогосподарських працівників поліпшувалося, й присадибне виробництво ставало допоміжним, підсобним. Склалася неприродна як для західних та інших країн, організація одночасної зайнятості селянина в колгоспі(радгоспі) і в присадибному господарстві. Доярка доглядала на фермі 25 корів та окремо свою, домашню.

Руйнування великого виробництва засобами деколективізації відібрало в більшості селян роботу й її оплату, а водночас їх наділено розпайованими і резервованими землями для розширеного сімейного господарства. Землекористування людей вийшло за межі населених пунктів. У 43,1% домогосподарств землі розміщуються не в одному масиві. При таких розширених площах інтенсивне їх використання непосильне, значну їх частину займають, користуючись залученою технікою, вигідними нетрудомісткими культурами, які набагато ефективніші на великих масивах. Люди одержали землі значно більше за свої можливості ретельно її обробляти власними ресурсами. Проте, по селах та регіонах ситуація із землекористуванням селян дуже різна. Особливо високими темпами воно зросло в степових селах. У західних, малоземельних регіонах задоволення потреб населення спричинило обмеження площ сільгосппідприємств. У малих селах, як правило, залишилося більше внутрішньосільських земель з розрахунку на жителя, і не завжди люди спроможні її використати.

У 2013 році в сільській місцевості налічувалося 5173 тис. домогосподарств, з них 45,9% не мали працездатних осіб. Середня площа землі, яку використовувало сільське домогосподарство, становила 265,3 сотки. Ті, що вирощували продукцію тільки для власних потреб, мали в середньому 27,8 сотки. У таких, які виробляли продукцію також на продаж, було по 97,5 сотки, а в інших, які не здавали землю в оренду, – 415,5 сотки.

Статистична інформація щодо господарств селян обмежена двома річними формами, які представляють сільради. У них наводять площі по групах культур і загальні, поголів'я худоби по видах, наявність основної техніки, чисельність осіб, що працюють в інших регіонах і за кордоном та ще деякі дані. Інформація з цих форм і тих, які подаються в місцеві органи Держагенства земельних ресурсів, дає змогу одержати характеристики для зіставлення сільрад та сільських районів. У таблиці 1 порівнюються показники різновіддалених від Києва районів столичної області. Тетіївський найбільш віддалений, райцентр – за півтори сотні кілометрів. Він характерний для глибинних лісостепових сільських районів країни. До Києва від Кагарлика – 80 км, тобто він середньовіддалений, а Броварський – пристоличний. У віддаленому районі значно гірше з працевлаштуванням, тому шоста частина працездатного сільського населення зайнята за межами регіону і країни. У пристоличному районі проблеми працевлаштування практично немає. Фактор віддаленості, глибинності найважливіший для формування виробництва домогосподарств. Для селян Тетіївського району значення свого господарства важливіше, що виявляється в перевищенні ними території сіл, загальних розмірах домогосподарств, площах посівів, кращому збереженні тваринництва. У пристоличному районі висока густота населення, менші площі домогосподарств, висока частка в посівах трудомістких овочевих культур і картоплі, масова відмова від обтяжливого і маловигідного тваринництва.

Аналіз у районах у розрізі сільрад виявляє тенденцію до зменшення ролі сільськогосподарського виробництва населення у великих із розвиненою інфраструктурою, успішними підприємствами селах. Одним із таких є П'ятигори в Тетіївському районі.

Місцева сільрада четверта в районі за населенням, тут ефективно працюють виробничий кооператив і відділок державного підприємства. По П'ятигірській сільраді частка домогосподарств із постійним населенням становила 88,6%, а в районі – 81,4%. Питома вага домогосподарств із тваринництвом із числа тих, в яких постійне населення, відповідно 54,0 і 58,9 %; загальна площа ділянок на двір – 56,5 і 77,5 сотих; частка зайнятих в інших регіонах і за кордоном – 5,9 та 15,5 %. Аграрне виробництво й особливо тваринництво краще зберігаються в менших, малорозвинених селах.

1. Характеристика домогосподарств сіл районів Київської області

Показник	Район		
	Тетіївський	Кагарлицький	Броварський
Площа населених пунктів, га	8370	14792	30326
Територія місцевих рад, сотих гектара	66266	84929	111631
Відношення площ ділянок домогосподарств, %:			
до площі населених пунктів	104,8	89,3	95,6
до території рад	13,1	15,6	26,0
Площа на сільського жителя, сотих: території села	41,5	70,2	43,1
території ради	333	403	159
Кількість домогосподарств, од.	10859	17063	31874
На домогосподарство: площа ділянок, сотих	79,8	77,4	90,9
жителів, осіб	1,83	1,23	2,21
Частка домогосподарств жителів із постійним проживанням, %	73,0	50,9	69,4
Їхня частка за площею ділянок, %	80,2	69,9	72,0
Площа посівів на домогосподарство, сотих	77,5	68,3	49,7
Тракторів у селян на 100 домогосподарств, шт.	3,43	2,55	3,41
Частка у структурі посівів домогосподарств, %			
зернових культур без кукурудзи	38,3	32,4	17,3
технічних культур	8,2	20,2	0,4
картоплі	25,8	22,1	48,2
овочевих і продовольчих баштанних	4,6	7,8	12,2
кормових культур	17,4	10,9	15,1
На 100 домогосподарств поголів'я, гол.:			
- корів	20,56	7,61	4,90
- молодняку ВРХ	12,67	4,24	0,85
- свиней	49,8	37,0	12,8
- овець і кіз	7,26	5,22	2,54
- коней	4,24	0,88	0,45
- кролів, хутряних звірів	24,7	22,2	17,1
- птиці	757	497	233
- бджолосімей	25,2	10,5	5,0
Частка домогосподарств із тваринництвом, %	53,4	37,5	24,1
Чисельність жителів із розрахунку на корову в господарствах			
населення, осіб	8,9	16,2	45,1
Площа ділянок на умовну голову ВРХ, га	3,11	8,32	17,34

Різнобічний аналіз можна провести у сільраді, де є інформація у розрізі домогосподарств і по кожному господарнику. В Ічнянському районі сільрадою об'єднані Бакаївка і Комарівка – віддалені поліські села, які не мали навіть автобусного сполучення з райцентром. У Бакаївці нараховувалося 619 жителів, у Комарівці – 60. При аналізі за даними погосподарських книг домогосподарства було поділено на чотири групи: у кожному селі виділяли двори з населенням і без нього. Всього домогосподарств у Бакаївці було 316, у Комарівці – 39, тобто у центральному селі двори більш людні. Дрібні поселення потребують детальнішого вивчення, тому по комарівських домогосподарствах усі показники – чисельність працездатних та пенсіонерів, посівні площі, поголів'я тварин тощо у кожному дворі розглядали окремо. Двори без населення не мали корів і коней. Ті, що з населенням, у Бакаївці мали менші за площею, але з інтенсивнішим веденням господарства – загальна площа посівів 57,9, у Комарівці – 66,3 сотих,

у тому числі картоплі та овочів – 26,2 і 17,8 сотих гектара, у середньому на двір мали 0,54 та 0,22 корови. У комарівських дворах без постійного населення при середній площі посівів 40,9 сотки картоплі й овочів було 9,1 сотих. У дворах без постійного населення приблизно такої ж площі займалися тільки зерновими і травами – культурами механізованого обробітку. Загалом у занепалих дрібних поселеннях залишилося багато сільськогосподарських земель, які використовуються нераціонально. Було виконано порівняння по сільраді груп найбільших з площею посівів понад 1 га і найменших – в яких було до 30 соток. Частка у посівах зернових у першій групі становила 31,4, у другій – 9,9 %, картоплі – відповідно 28,7 і 43,9, овочевих культур – 4,4 та 8,2 %, на господарство припадало 1,10 і 0,09 корови, коней мали тільки найбільші – голова в середньому на 5,5 дворів. Господарства були поділені також на групи за наявністю корів. Посівів у тих, що без корів, на господарство було 51,0, з однією коровою – 68,9, із двоматрьома – 79,1 сотих гектара. Ті, що утримували корів, більше користувалися природними угіддями й іншими джерелами кормозабезпечення.

Ніякі статистичні джерела не дають відомостей не тільки про витрати і виробництво різних продуктів домогосподарств, а й про їхню кількість, що зовсім обмежує можливості аналізу. Звичайно, ці питання інтересують самих селян. Вони відчувають результати своєї діяльності посередньо, інтуїтивно, але, на жаль, не мають звички фіксувати свої витрати, затрати праці. Проте, люди не вбачають потреби такого обліку – мовляв, рахуй чи не рахуй, все одно цим займатися треба. Вести господарство – необхідність для забезпечення сім'ї натуральними та грошовими доходами.

Якщо спеціально вивчати ефективність виробництва домогосподарств, то треба враховувати особливості самозайнятості й безумовне переважання затрат праці. Матеріальні витрати, послуги зі сторони можуть бути мінімальними, але при розширеному господарюванні їхнє значення зростає. Різниця між доходами в натуральній та грошовій формах – разом і витратами зіставлятиметься із затратами праці в годинах. Чистий дохід – в основному заробіток, але з нього треба відраховувати на оновлення засобів виробництва й покривати витрати, які прийнято вважати накладними.

Очікувати високої дохідності від сільськогосподарського виробництва домогосподарств, як правило, не доводиться, враховуючи, що воно дрібне та ґрунтується на ручній праці. Водночас господарювання на власній садибі має переваги праці вдома – робота тут зручна, може виконуватися в довільний час, при посильній трудовій інтенсивності із залученням усієї родини. Не затрачається час на переїзди до й від місця роботи, мінімально впливає погода, виробництво під постійним наглядом та охороною. Безумовно, вища у власному господарстві заінтересованість у раціональному й економному господарюванні. У результаті досягається вища врожайність, дбайливо використовується врожай. Оскільки доходи значно перевищують матеріальні та грошові витрати, виробництво домогосподарств не втрачає від інфляції, а може й мати вигоди від неї. Малому виробництву легше пристосовуватися до зміни попиту на ринках, неважко вводити вирощування нових культур. Сімейні господарства мало поступаються в ефективності великому виробництву в маломеханізованих галузях, а часто й досягають кращого результату. Але переваги втрачаються чи мінімізуються, якщо виробництво здійснюється на позасадибних, віддалених територіях.

Особливо важливе значення домогосподарств для поліпшення сільської зайнятості. Звідси необхідність оцінки трудових затрат. Технології виробництва в населення різні. Навіть в одному селі практикують різні способи виконання трудових операцій на виробництві певного продукту. Все ж для орієнтиру потрібно розраховувати нормативи трудомісткості. В наших розрахунках користуємося власними нормами затрат праці на гектар культури чи голову певного виду худоби, що обчислені з розрахунку на високу врожайність і продуктивність худоби. У рослинництві переважна частина затрат праці припадає на збирання, тому вони суттєво

змінюватимуться залежно від урожайності. У таблиці 2 орієнтовна трудомісткість розрахована в розрізі сільрад Кагарлицького району. Господарства з кодом 1 – з постійним проживанням членів сім'ї, це основні виробники на селі. Їхня частка характеризує стан села, наскільки воно зберегло свої садиби, соціальну й виробничу інфраструктуру. До трудомістких культур віднесено картоплю, овочеві, багаторічні насадження. З таблиці видно, наскільки різняться стан, розвиток, виробництво сіл уже в межах одного району. При даних площах і поголів'ї річну зайнятість працівника в домогосподарствах можна забезпечувати в середньому на двох-трьох гектарах.

2. Трудомісткість виробництва домогосподарств Кагарлицького району

Сільрада	Загальна площа ділянок, га	Частка господарств із кодом 1, %	Частка господарств із тваринництвом, %	Частка осіб старше 60 років,%	Нормативні затрати, тис.год	Частка у затратах, %				Затрати, год		Середньорічних працівників	Площа на господарство коду 1, га
						рослинництва	у т.ч. трудомістких культур	тваринництва	у т.ч. скотарства	на жителя	на 1 га		
Балико-Щучинка	430,18	36,2	39,4	20,8	542,0	83,9	71,2	16,1	2,6	867	1506	276,5	1,24
Бендюгівка	177,46	39,1	27,8	48,7	143,9	84,0	60,8	16,0	4,9	600	991	73,4	0,90
Бурти	515,62	69,6	56,7	25,2	715,7	46,8	34,5	53,2	22,5	479	1444	365,2	0,84
Великі Пріцьки	518,37	56,9	54,5	24,1	360,2	79,4	62,7	20,6	6,3	516	903	183,8	1,46
Горохове	332,04	27,6	24,9	38,2	215,7	79,4	61,3	20,6	4,0	515	839	110,0	0,71
Горохуватка	1061,74	45,8	33,3	32,4	592,5	88,9	32,9	11,1	3,8	816	533	302,3	3,56
Гребені	428,92	44,6	42,2	29,8	500,5	83,8	74,3	16,2	5,8	962	1280	255,4	1,02
Демівщина	313,29	32,2	32,2	22,6	254,5	75,1	46,1	24,9	11,2	576	870	129,8	1,05
Жовтневе	304,52	77,2	51,3	18,2	215,6	74,1	54,3	25,9	14,1	430	865	110,0	1,06
Зікрачі	134,3	14,4	8,2	54,9	39,6	88,3	50,4	11,7	-	435	1165	20,2	0,64
Кадомка	465,55	59,3	50,0	16,3	341,8	82,5	41,7	17,5	8,3	671	633	174,4	2,03
Кузьминці	294,92	67,2	43,0	27,8	602,1	88,0	78,3	12,0	5,8	989	1533	307,2	0,93
Леонівка	338,63	59,7	59,9	34,2	278,9	76,2	51,5	33,8	7,4	682	1102	142,3	1,15
Липовець	410,27	66,5	62,9	26,2	294,0	65,5	33,7	34,5	7,1	626	769	150,0	1,64
Ліщинка	986,22	41,9	35,7	31,5	535,1	87,3	31,2	12,7	4,8	819	448	273,0	3,13
Мирівка	720,43	45,8	35,0	34,3	399,9	81,1	52,4	18,9	2,7	369	758	204,1	1,13
Новосілки	173,66	44,9	29,7	29,4	164,2	80,2	58,1	19,8	3,8	532	973	83,8	0,82
Переселення	681,94	61,5	39,1	26,0	588,6	83,6	56,0	16,4	5,8	398	852	300,3	1,07
Півці	518,16	31,9	26,4	29,9	511,1	91,8	69,2	8,2	2,3	1481	859	260,8	1,05
Расавка	164,27	36,3	19,4	55,8	97,4	87,7	53,8	12,3	2,4	755	796	49,7	1,34
Слобода	465,83	65,1	46,5	24,7	503,8	67,2	46,9	32,8	9,8	299	1320	257,0	0,53
Стави	468,99	62,0	41,7	20,5	476,1	81,5	46,5	18,5	6,2	363	809	242,9	0,62
Стайки	431,21	73,0	30,2	17,2	501,7	87,8	77,6	12,2	1,9	250	1334	255,9	0,32
Стрітівка	366,42	34,2	26,3	31,3	349,6	77,6	58,2	22,4	10,1	625	1108	178,4	0,93
Сущани	227,18	57,5	48,6	29,5	163,8	65,9	44,4	34,1	8,2	318	1064	83,6	0,98
Халча	486,80	36,1	29,3	20,2	444,9	80,8	57,6	19,2	5,0	732	1066	227,0	1,17
Черняхів	524,34	33,3	24,5	30,3	555,1	73,3	64,5	26,7	13,9	480	1398	283,2	0,66
Шпендівка	337,82	48,1	35,6	39,7	276,9	74,7	46,5	25,3	8,9	566	802	141,3	0,79
Шубівка	674,24	67,6	47,8	49,1	441,0	83,2	41,4	16,8	4,9	603	701	225,0	1,33
Яблунівка	261,07	51,1	48,3	22,4	201,2	84,9	48,0	15,1	5,8	805	780	102,7	2,39
Разом	**13214,4**	**50,9**	**37,5**	**27,4**	**11307,4**	**79,1**	**54,0**	**20,9**	**7,2**	**537**	**901**	**5769,1**	**1,06**

За даними зі щорічних бюлетенів „Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості", розроблених на основі вибіркових спостережень, складена таблиця 3. До першої групи віднесено господарства, що мали до 0,5 га, до другої – від 0,5 до 1 га, до третьої – більші. Третя група значно відрізняється за розмірами та структурою. Очевидно, це ті господарства, які приєднали свої паї, 94,6% з них мають земельні ділянки не в одному масиві. Вони орієнтовані на вирощування вигідних зернових та олійних культур. Великі за площею господарства не завжди справляються з обробітком усієї площі. Незасіяна частка ріллі тут становила 12% – удвічі більше, ніж у господарствах двох перших груп. Питома вага домогосподарств, що залучають найманих працівників, по групах становила 11,2;15,6;24,0%. Насиченість тваринництвом у домогосподарствах третьої групи з розрахунку на одиницю

площі порівняно з першою групою нижча по великій рогатій худобі втричі, по свинях – у 3,7 раза. Співвідношення груп за кількістю домогосподарств становило 51,1;27,3;21,6%, але за площею використовуваних земель – 11,7;15,8;72,5%. Групи таким чином суттєво різняться за спрямуванням своєї діяльності. Загалом тепер у селах складаються два типи домогосподарств – ті, що знаходяться в межах населених пунктів, здебільшого на присадибній ділянці (їх більшість) і з винесеним за межі сіл виробництвом. Кожна матиме свій шлях розвитку.

3. Структура посівів домогосподарств, %

Культура	2004 р.	2010 р.	2014 р.	2014 р. по групах		
				1	2	3
Кукурудза на зерно	10,5	7,9	10,7	13,6	12,9	9,9
Інші зернові	37,0	42,1	38,3	6,9	19,7	46,4
Цукрові буряки	2,2	0,4	0,1	0,0	0,04	0,1
Соняшник	11,0	12,1	15,0	0,35	0,5	20,0
Інші технічні	0,5	1,7	2,0	0,05	0,16	2,6
Картопля	19,7	16,2	14,0	44,7	28,1	6,8
Овочі відкритого ґрунту, баштанні	4,8	4,3	4,0	16,2	6,4	1,9
Кормові	14,3	15,3	15,9	18,2	32,2	12,3
Разом	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Середня площа господарства, га	1,04	1,20	1,23	0,28	0,71	4,12

Зернові, звичайно, – культура великих полів. Використання тракторів та комбайнів на селянських посівах вкрай малопродуктивне. Але люди не повертаються до ще недавно поширеної ручної технології, коли врожай жали серпами, в'язали в снопи, перевозили в клуню, де обмолочували ціпами. Виявляється, що вигідно виконувати основні роботи залученою технікою, залишаючи собі тільки допоміжні операції. Зерно вигідне для продажу, потрібне для власного тваринництва. У подальшому вирощування пшениці чи ячменю на городі селянина стане анахронізмом, але нині воно йому важливе, бо своєю вигідністю в умовах розбалансування суспільних і особистих інтересів компенсує низькодохідність іншої продукції. Із зернових вирізняється технологією кукурудза. Її збирання в молочно-восковій і повній стиглості на городах виконується вручну. Тому частка культури в посівах, на відміну від інших зернових, вища в малих господарствах.

Експансія соняшнику й інших культур захопила також господарства населення. Це виключно товарне виробництво, яке кон'юнктурно стало особливо вигідним. У роки значного розширення площ домогосподарств заінтересували селян цукрові буряки, вирощування яких ґрунтувалося на переважаючій ручній праці. Внаслідок зупинки більшості цукрових заводів і поширення сучасних технологій культура зійшла із селянських городів.

Основна культура в населення – картопля, що пояснюється універсальністю її використання, простотою вирощування, доступною кожній сім'ї, невеликими грошовими витратами. До того ж, як показують розрахунки і практика, ця культура високодохідна. У Кагарлицькому районі частка картоплі в посівах по сільрадах коливалася від 5,1 до 64,7%, чим виражалися відмінності в ступені орієнтованості на ринок, трудовому ресурсі сім'ї. У середньому на сільського жителя припадало 12,2 сотих посадок картоплі. Найменші значення цього показника 5-6 сотих можна вважати обов'язковим мінімумом для сільського підсобного господарства. Як ринковий товар картопля оцінюється з урахуванням часу реалізації, способів зберігання. Так, при врожайності 25 т/га і реалізації врожаю вже восени затрати праці на гектар орієнтовно 1187 год, при зберіганні в погребі чи підвалі – 2294 год, а в траншеї – 2073 год. Різними будуть ціни, грошові витрати, втрати продукції тощо. Орієнтуватися в ринковій кон'юнктурі окремим господарствам важко.

Овочевих культур потрібно не більше 3 соток на особу. Враховувати поведінку ринку щодо кожної культури складно. Господарствам слід більше орієнтуватися на трудомісткі культури, ті, що вимагають ретель-

ного догляду. Потрібно розширювати асортимент продукції. Необхідний розвиток зберігання та переробки плодоовочевої продукції. Середній норматив затрат праці на гектар – 2350 год, по окремих культурах до 2700 год.

Деякі види овочів являють особливий інтерес для переробних підприємств, і при цьому їх вирощування гарантується, стандартизується за договорами. Один із господарів у с. Іржавець Ічнянського району щороку вирощував часник для заводського ковбасного виробництва. В кількох селах району вирощували огірки для ніжинських підприємств. Суворо обумовлювалася технологія – висаджування насіння з гарантованою схожістю на певні віддалі в міжряддях і глибину садіння, належний обробіток посівів, дати висіву й початку збирання, яке виконувалося через день у середньому 17 разів. Вибрані плоди виносили з рядків, потім розсортовували на пікулі, корнішони, звичайні товарні та крючки. Урожай відразу оплачувався. У 2010 році година праці на огірках давала 26,1 грн доходу.

Найбільші перспективи для населення у розвитку садівництва, яке в нас зовсім занедбане. Потрібно ремонтувати насадження, заводити інтенсивні низькорослі сади зі щільними посадками. У короткий строк можна розвинути особливо перспективне ягідництво, в чому переконує досвід Волинської області. Затрати праці на гектар мають досягати по зерняткових культурах 20-23, кісточкових 22-26, на малині – 37, смородині – 60, суниці 64 тис.год.

Сучасне кормовиробництво – повністю механізована галузь. Але господарства населення неспроможні виробляти силос, сінаж, монокорми, змушені взимку згодовувати сіно, кормові коренеплоди та баштанні, картоплю, витрачати на корм багато зернопродуктів. Не скрізь достатньо випасів. Легше доглядати й годувати свиней (доцільно тримати кількох підсвинків) та різну птицю. Важко забезпечувати кормами велику рогату худобу. Зовсім невигідно вирощувати молодняк, випоювати телят, тому їх відразу забивають.

На початку 2014 року 77,5% корів було у населення і це поголів'я невпинно скорочується, при тому, що населення споживає молочних продуктів тільки половину від потреби. Утримання корови важливе для харчування сім'ї й дає регулярний грошовий виторг, хоча окупність витрат у цьому виробництві низька. Але виробництво молока в домогосподарствах обтяжливе, особливо стосовно кормозабезпечення та необхідності бути при корові протягом усього дня, не маючи вихідних і відпусток, не визнаючи хвороб. У кращих випадках денне утримання корови вимагає 1,4 год. Стає все важче випасати худобу, оскільки майже неможливо зібрати череду, коли одна корова на кілька дворів (у середньому на 8,7). Ціни приймання молока від населення заводами занизькі. Стає, однак, легше внаслідок скорочення поголів'я продати молоко дорожче – сусідам, родичам, односельцям чи в ближчих містечках. Пропозиції створювати сімейні ферми з 10-20 коровами чи більше нежиттєві. Вихід – тільки будувати сучасні комплекси під багатомільйонні інвестиції, а тим часом всіляко сприяти тваринництву населення.

Ресурсами домогосподарства доцільно розвивати галузі так званого дрібного тваринництва. Це, насамперед, бджільництво, в якому частка населення – 97,6%. Україна входить до числа найбільших у світі виробників меду, але продуктивність пасік дуже низька, важко організовувати квітковий конвеєр, методи пасічників відсталі. За кордоном вважають, що невдовзі пасіка особистого господарства, де менше ста бджолосімей, не зможе забезпечувати мінімального прожиткового мінімуму для працівника. Деякі господарі зайнялися козівництвом, утримуючи 2-3 десятка голів. Майже виключно в населення зосереджено слаборозвинене кролівництво.

Зі збірників „Витрати і ресурси домогосподарств України", за даними вибіркових обстежень одержуємо інформацію про витрати на ведення сільського домогосподарства й доходи від нього (табл. 4). У перерахунку на рік у 2013році різниця між доходами та витратами становила у розрахунку на гектар 5873 грн. Для порівняння – сільгосппідприємства мали на гектар угідь у середньому 1026 грн. Отже, домогосподарства використовують землю значно інтенсивніше.

4. Середні витрати і ресурси сільського домогосподарства

Показник	Рік				
	2009	2010	2011	2012	2013
Грошові витрати на ОПГ за місяць, грн	124	147	170	173	184
Їх частка у грошових витратах домогосподарств, %	6,6	6,7	6,7	6,3	6,4
Сукупні ресурси домогосподарства за місяць, грн	2714	3165	3522	3823	4104
у т.ч. вартість спожитої продукції, грн	337	408	432	368	416
від продажу сільськогосподарської продукції, грн	255	343	357	342	37,0

Джерело: Статистичні збірники „Витрат і ресурси домогосподарств України" за 2010, 2011, 2012 і 2013 роки.

Із даних бюлетеня про характеристики домогосподарств у 2013 році визначаємо, що в середньому 100 га сільгоспугідь включали 81,1 га посівів, 6,6 – незасіяної ріллі, 1,3 – перелогів, 1,3 – багаторічних насаджень, 9,7 га природних кормових угідь. При такій структурі за вищеозначеними нормативами затрати на гектар угідь становитимуть 770,53 год, у т.ч. по рослинництву – 53,2%, тваринництву – 46,8%. За такими ж розрахунками відповідні показники становили по першій групі господарств (за табл. 3) 1767,28 год, 50,9%, 49,1%, по третій – 505,12 год, 60,0%, 40,0%. Різниця між цими групами за інтенсивністю – в 3,5 раза. Якщо віднести визначений дохід до затрат праці, одержуємо 7,62 грн/год (5873:770,53). Але оскільки реальні затрати значно менші за наші нормативні, розраховані на високу врожайність, фактично дохідність праці вища орієнтовно в 1,5 раза. Взагалі ж ведення сільського господарства населенню високих доходів не приносить, але вони можливі у певних виробництвах за раціональної організації справи. У господарствах Іржавця Ічнянського району, наприклад, у 2010 році година праці на виробництві молока давала 3 грн доходу, а в картоплярстві – 20 грн.

Виробнича діяльність селян потребує кооперування. Практика застосовує неформальні його способи. Ще при колгоспах у деяких селах організовували колективні городи. Вже нині у с. Листівці Рогатинського району Івано-Франківської області було організоване спільне на вісім господарств картопляне поле, на якому кожний мав свої рядки. Посадку й обробіток виконували спільно, а збирав урожай на своїх 25 сотих кожен окремо. У Тетіївському районі Київської області група власників паїв у с. Скибинці створили масив у 20 га для вирощування овочів, картоплі, інших культур. У П'ятигорах виділяються для окремого господарювання 10 пайовиків із площею 48,5 га. У Хмелівці громада взяла в спільне користування колишній колгоспний сад. У Дзвенячому багатофункціональний обслуговуючий кооператив об'єднує близько 150 осіб, які сплачують невеликі внески. Кооператив придбав різне майно, має трактор із набором знарядь, агрегат для приготування комбікормів. Виконуються різні роботи на городах. Була спроба працювати в молочному напрямі – придбали холодильне устаткування, обладнали лабораторію приймального пункту, але справа виявилася невигідною через малі обсяги виробництва молока в населення.

Пропаганда обслуговуючих кооперативів чомусь зосереджується саме на дрібних пунктах для збирання молока. Такий пункт – посередник, і його доходи незначні, тим більше, що поголів'я в населення скорочується, а люди мають можливість продавати молоко по вигідних каналах. Тепер самі заводи активно закуповують молоко по селах. А власники корів, очевидно, не об'єднуватимуться, для створення недешевого молочного пункту.

Різні ініціативи людей щодо об'єднання слід підтримувати. Щоб зберегти села, треба звільнити від оподаткування як господарств людей, і обслуговуючі кооперативи, та й усі форми будь-якої діяльності селян, якщо дійсно їм належать і ґрунтуються на їхній праці. Протиставлення виробничих та обслуговуючих сільських кооперативів штучне. Домогосподарства мають увійти в співробітництво з кооперативами. Альтернативами сільським кооперативам будуть комунальні підприємства, які належать громадам і виконуватимуть різні виробничі й обслуговуючі функції.

Сільська сімейна та кооперована діяльність потребує об'єднання на регіональних і загальноукраїнському рівнях для узгодження роботи, обміну досвідом, організації по-

стачання та збуту продукції, зв'язків з інвесторами тощо. В цьому маємо свій вітчизняний досвід. До масової колективізації успішно діяло всеукраїнське об'єднання „Сільський господар". Так само об'єднувалися селяни в Західній Україні. На нинішній час вітчизняна споживча кооперація в особі Укоопспілки стала членом Міжнародного Кооперативного Альянсу.

Висновки. Об'єктивні обставини та історичний досвід українського селянства визначають значну частку домогосподарств у сільськогосподарському виробництві країни й їхню важливу соціальну роль для місцевого населення. У результаті реформ значно розширено землекористування господарств, і нині виділяються два відмінні за організацією діяльності типи – ті, що залишаються в садибах, та такі, які зі значними площами вийшли за межі населених пунктів. Перші використовують землю інтенсивніше, другі – зайняті переважно вирощуванням кон'юнктурно вигідних нетрудомістких культур, виробництво яких ефективніше у великих підприємствах. При господарюванні в межах сільських садиб реалізуються переваги праці вдома, що дає змогу вести конкурентоспроможне виробництво картоплі, овочів, фруктів, ягід, розширювати склад вирощуваних культур, також займатися свинарством, галузями дрібного тваринництва. Молочне скотарство в населення потребує всілякої підтримки, але перспектив не має й продовжуватиме скорочуватися. Домогосподарства повинні об'єднуватися як офіційними кооперативами, так і різними формами співробітництва, які застосовує практика. Необхідна організація діяльності сільських домогосподарств та кооперативів у державному масштабі.

Список використаних джерел

1. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 році. Стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 380 с.
2. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2013 році. Стат.- Бюл. - К.: Державна служба статистики України, 2014. – 82 с.
3. Диференційовані нормативи затрат праці на виробництві сільськогосподарської продукції. – К.: Урожай, 1967. – 380 с.
4. *Крыжановская С.В.* Экономика крестьянских хозяйств / С.В. Крыжановская, В.Д. Симоненко, З.Н. Шуклина. – Брянск, 2001. – 268 с.
5. Особисті підсобні господарства України. – К., 2001. – 238 с.
6. Соціально-економічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір. – К., 2012. – 320 с.
7. *Чернецький Є.* Українське село / Є. Чернецький, А. Бондар. – Біла Церква: Видавець О. Пшонківський, 2011. – 624 с.
8. *Шпичак О.М.* Реалізація продукції особистими селянськими господарствами / О.М.Шпичак, І.В.Свиноус. – К.: ННЦ „ІАЕ", 2008. – 300 с.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2015 р.

* * *

Новини АПК

Україна зацікавлена у вивченні французького досвіду розвитку тваринництва

Україна та Франція виявляють спільний інтерес до поглиблення співпраці в аграрній галузі. Про це йшла мова на зустрічі Міністра аграрної політики та продовольства України Олексія Павленка із Міністром сільського господарства Франції Стефаном Ле Фолем.

"У Франції позитивний досвід розвитку сільського господарства, а особливо фермерства, яке має свої вікові традиції. В основі розвитку АПК Франції — малі та середні фермерські господарства та унікальна експортна пропозиція", - підкреслив Олексій Павленко.

Обговорено можливості інвестицій у переробні підприємства і спільні проекти з виробництва м'ясної та молочної продукції, використання сучасного енергозберігаючого обладнання. Французькі молочні підприємства широко представлені в Україні, досвід яких також є корисним для організації лабораторій із визначення якості молочної продукції.

Сторони домовилися щодо організації спільних зустрічей у столицях обох країн. Україна зацікавлена у вивченні досвіду Франції щодо впровадження новітніх технологій, проведення семінарів з питань підвищення якості та конкурентоспроможності продукції тваринного походження.

Прес-служба Мінагрополітики України